

БОРИВОЈЕ ДРОБЊАКОВИЋ

164-166

Сачетићу право ле
језице од омак мабо

ЕТНОЛОГИЈА НАРОДА ЈУГОСЛАВИЈЕ

ПРВИ ДЕО

40000 Д. / ИМФ. Ф. М. Ч. 10

166

AN 21202

Национална Библиотека

de mu 166 - puzice na horti
na su volu - voda pro amtrac, ad mu
jezi: 40 dnu

166 def: 40 y 2 ad rppod
me

Код муслимана момак и девојка „ашикјују”, после чега долази веридба, када девојка добија прстен. Веридбу утаначују и свршавају обично жене, рођаке и пријатељице. Осим прстена, том приликом девојка добија и „дукате” (накит) а она као уздарје („аманет”) даје „бошчалук”. Код муслимана су главни сватови: стари сват, дестер, чауш и јенђија (она која праги-води невесту). Ако је невеста из истог места, више девојака и жена („сватлице”) пешке је одводе умотану у „завитак” (ферена, печа) што јој је младожења донео. Раније је младино лице било покривено дувком.

Пред младожењиним кућом млади се даје напоље. Са кораном под десним и погачом под левим пазухом она ступа на кућни праг, прелази га испод младожењине опружене руке, који је том приликом лако удара по глави. Када уђе унутра, младу откривају, ломе погачу и заједнички једу.

Венчање се врши у младожењиној кући или код кадије, односно хоће. Осим тога, пред два сведока „векил” испитује младенце да ли по својој вољи ступају у брак, а том се приликом утврђује и сума коју је младожења дужан дати својој жени ако се брак раскине.

Код наших народа, као што смо видели, било је распрострањено веровање, да га и данас има ту и тамо, да им у свим важнијим тренуцима у животу прети опасност од злих духова, злих очију и других немани које им могу нашкодити. А ово се, како се верује, може осујетити разним одбранбеним чаролијама, као и заштитним и одбранбеним — апотропејским мерама. Из наведених примера види се шта се чинило и шта се и данас још ради приликом свадбеног церемонијала а у циљу да се два бића, која ступају у заједнички живот, заштите од дејства злих духова. Свдбени (као и многи други) обичаји врло су стари; управо они су најстарији елементи свадбеног ритуала код наших народа. Они су се одржали као остаци некадашњег веровања у демоне и зле духове, иако се данас многим од њих не зна право значење, већ им се приписују друга.

Смрт и погребни обичаји. Као код других и код наших народа погребни обичаји су разноврсни и воде у дубоку старину, што се нарочито односи на нарицање, давање даћа — односно подушца и на интелектуалне облике култа душе.

Мада је, по народном веровању, човеку још приликом рођења одређен час смрти (суђенице), ипак се у маси народној још увек поклаже на разне предзнаке који претскажују смрт. Када се у кући изнегада појава мравињак, када кртица или свиња под кућним вратима изрије, верује се да су то знаци који претскажују свежи гроб. И извесне животиње, по народном веровању, могу да претскажу скору смрт, као, на пример: завијање пса, кукурекање петла под прозором, маукање мачке, крештање сове итд. Ако се сања испадане зуба из вилица, грађевина без прозора, коњаник на црном коњу, у народу се верује да је и то предзнак смрти у кући. Приликом божићних свечаности гледањем у плећку, као и посматрањем да ли се види сенка главе претскажује се смрт у кући. Ако од три свеће, које у неким крајевима о црном имену горе, догори прво средња, верује се да ће умрети домаћин, ако догори десна, умреће неко од мушкарца из куће, а ако лева, онда неки женски члан у породици. Исто тако сматрају се као пред-

знаци још једне скоре смрти: ако мртвацу остану отворене очи, ако се он није укочио, ако му је лице остало насмејано, ако му је приликом постављања на сто једна нога остала дужа, ако за време док му се копа рака пада снег или киша итд, итд.

У Малешеву (Македонија) по очима познају да ће болесник издахнути: „Пукне му перде на очи” — очи постану стакласте и тада настају самртничке муке. У том тренутку не сме се кукати ни гласно говорити, нити самртника звати по имену, јер се верује, да ће се он „предвојити” — продужиће му се агонија.

Старији још за живота припремају одело и друге потребе за „суђени час”. А када се он приближио, самртнику долазе рођаци и пријатељи на „опроштење”, молећи један другог опроштај за све што су у животу један другом на жао учинили. Код самртника је увек неко који га чува и приликом издихања пада му самртну свећу (код Хрвата „маријанска свиња”), коју самртник не сме да види. Верује се да ће онај, који без свеће умре, на „ономе свету” бити у сталном мраку и да ће се претворити у вампира, вукодлака или тенца. Зато се и сматра као тешка клетва кад се каже: „Не дај му боже среће ни при смрти свеће!” У неким нашим крајевима обичај је да се самртник при издишају положи на земљу, да би му „душа лакше отишла”. У Лужници и Нишави (Србија), на пример, а и у другим неким крајевима, познат је обичај да мртваца полагају на земљу, око њега седе или чуче сродници и не остављају га самог, нарочито ноћу, пажећи да не уђе нека домаћа животиња која би га прескочила, јер верују да ће се у том случају „утенчити” (повампирити). Верује се да ће самртник теже умрети ако лежи на јастуку испуњеном перјем, па му у том тренутку јастук уклањају. Да би лакше издахнуо, из литературе је познато да су вршене и друге радње, на пример: на самртникове груди ставља се земља (Херцеговина), или кантар под главом (Босна и Херцеговина, Пољаци у Далмацији), или се клупче црвене вуне стави под кревет итд. Верује се да ће се самртник теже раставити са душом ако се зор на његовој соби сам отвори, или ако он виче, што се сматра као знак да је самртник грешан. Ко лако умре, или умре на празничном дан, сматра се да је „благословен”. По прастаром обичају приликом издихања отварају се прозори, да би „душа могла лакше одлетети”. Верује се да душа четрдесет дана облеће око куће у виду птице, лептира или мушице. Опште је распрострањено веровање да се звезда, која се, како се верује, приликом рођења сваког појединца јавља на небу, гаси и нестаје је када они умиру.

Вода којом је мртац окутан просипа се у реку или крај плота, где нико неће прићи, а употребљене ствари (убрус, сапун, чешаљ и др.) као нечисте бацају Вагра, на којој је загревана вода за купање, том се водом гаси, остаци неизгорених дрва бацају се у реку, а кога у коме је вода дрејана изврће се. Мртвацу се као апотропејон (заштитно средство) стављају у руке хлеб и со, али се со не сме са њим пократи због среће у кући (Бољевац). Приликом слагања стара кошуља се не скида са мртваца као обично него се цела. После купања мртвацу облаче ново или бар чисто одело и спремају га онако, како је он то чинио за живота када је одлазио у цркву. Мушкарцу се на главу ставља капа или фес, појас или црвена врпца место појаса; девојкама венац око главе, а жене се обично сахрањују у венчаном хаљинама које оне за ту сврху чувају. У Боки Которској мртваци су раније

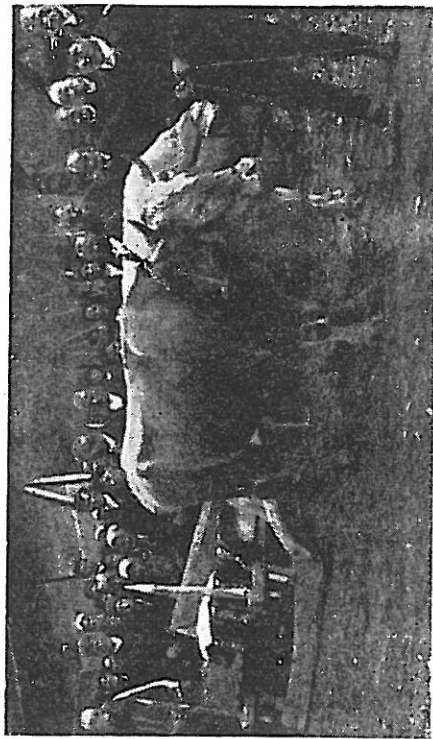
сахрањивани у народној ношњи, али како ће данас нема, ретки су случајеви сахрањивања у тој ношњи. Међутим, и после Другог светског рата уклањани су са „леверницом“ (морнарском капом) са које скину само цвет. Преко мртваца се ставља покров којим се у току ноћи покрива његово лице.

Мртвац остаје у кући обично 24 сата на се сахрањује. За време док лежи у кући брижљиво га чувају, врше припреме за покоп и са њима у вези читава низ обичаја којима се жели с једне стране да се душа умрлога заштити од злих духова, а с друге да се живи сачувају од рђавих утицаја мртваца. Тако, на пример, мртвацу цело главе горни свећа, поред њега стоји суд са освешеном водицом, којом га шкропе сви присутни чим дођу (код католика). Општи је обичај да се мртвацу вежу руке и ноге, исто тако и брада, да би уста била затворена. Очи не смеју бити отворене, јер се верује да ће у том случају умрли за собом повући још некога. У околини Скопља у току ноћи мртваца су покривали рибарском мрежом, „да се не би повампирио“.

Опште је веровање о нечистоћи мртваца и свих који су са њим били у додиру. Из овога веровања настали су обичаји: ватра се у кући гаси; одмах после смрти или сахране просипа се вода из судова у свим суседним кућама, јер „ако би је ко пио, онесвестиће се“. Код Срба је обичај да се и хлеб, јело и квасац као нечисти бацају. Нови квасац се мора узети од суседа. Када се осети да ће неко умрети, из те се куће износи семење. Обичај је да се испред мртваца стави суд са водом којом ће се он крешити или прати. Исто тако на место где је мртвац издахнуо као жртвени дар ставља се суд напуњен житом, или са једним пробушеном јајетом, што му се приликом његова изношења ставља у сандук, или се код муслимана крај главе умрлога ставља суд напуњен медом.

Суседима, рођацима и пријатељима смрт се објављује кукањем, оглашавањем звонима и слањем весника. Према оглашењу зна се да ли је умро одрасли човек, жена или дете. На глас о смрти долазе суседи да се нађу те ноћи, јер је „гре'ота ма шта радити док се мртве кости не покопају“. Негде читав крај не ради за време док се њихов комшија не сахрани. Позивају се суседи који су вични да ураде мртвачки ковчег — сандук (лијес у Хрватској и Славонији; скриња или шкриња у Далмацији, Лици, Црној Гори; табут у Србији и Славонији) и да ископају раку. Све ово они чине „пре-душ“ (бесплатно), јер се обично каже: „Не учиним ли ја у оваквом случају некоме услугу, не могу се надати да ће ко мени доћи кад иста судбина закуца на моја врата“. Тек се у новије време мртвачки ковчези набављају од занатлија, а раке копају за то нарочито спремни људи. Мере за гроб и ковчег узимају се пругом или црвеним вуненим концем. „Покопници“ („фацилари“, „укопници“, „гробари“) обично четворица, кад дођу на место које је одређено за раку, прелазе одмах на тлоако који пропраћају извесним радњама (крсте се, окаде место, прелију га вином итд.). Копајући раку, земљу избацију на леву страну и у дубину иду отприлике до 1,20 м. Ако се мртвац не сахрани истога дана кога је гробном земљом, јер би, како се верује, у противном из исте куће неко морао ускоро умрети. У неким крајевима ковчег се не прави него се мртваца без њега сахрањују, или се место ковчега употребљавају „склопнице“ од дасака.

Мртвац се до гроба по правилу преноси на колима и носилима ређе на санкама. У неким крајевима констатовано је да мртваца и леги и зими до гробља преносе на саоницама (сл. 17). У Попову Пољу (Херцеговина) и у Малешеву (Македонија) преносе их на носилима („одар“

Сл. 17. — Превоз мртваца на саоницама (Гледнић — Гружа — Србија). Етнограф. музеј, Београд; снимак 1936.

у Попову Пољу; „табут“ у селима Моравичког Старог Влаха и другде) која су начињена од неотесаног дрвета и нису укована ексерима, него су везана ужетом. Обичај је да онај који је носиола везивао мора их одрешити.

За пут на „онај свет“ и за живот у њему умрлима се у ковчег или на гробу стављају: цреће и воће, деци играчке, девојкама ручни радови, огледала и друго. Место овога католици радије стављају свету водичу и иконице. Мртвацу се ставља и новац у уста, у руку или у деп, или се баца у раку, да би могао „купити место на ономе свету“, или да би „платио превоз на острво душа“.)

Жалост за умрлим траје годину дана. Рођаци жале на тај начин што за време док га не сахране иду гологлави, а у неким крајевима су гологлави и дужије времена. Мушкарци пуштају косу, не брију се за 40 дана, преврћу горње хаљетке наопако, што је како се верује, моћан утук за гоњење демона уопште, а у овом случају је одбрана од покојникове душе. Жене пуштају расплетене косе, главу покривају

¹⁾ У опису Јагодине из 1555 Бузбек пише да су на гробљу видели „некачке од дрвета изрезане слике, као јелене и срне, пригварене на кочене и дугачке мотке. Тме, наставља Бузбек, хоће мужеви и очеви да покажу како су им домаћине и кћери биле окретне, вредне и усталачке“. На многим гробовима, каже Бузбек, видели су да леже перични дуге косе које жене и девојке у знак жалости опсецају и остављају на гробове својих рођака. Скоро 200 година касније (1743) владика Павле Ненадовић, наредио је парохијанима да на гробове морају стављати крстове, а не као што је уобичајено „простаја дрвеса с прелицом воздружиити...“ Међутим, и данас се на гробовима умрлих и код православних и код католика могу видети делови одела или други предмети (капа, рубаца, огледало итд.).

црном марамом (неде белом — што је стари словенски обичај). Ако је умро чобанин, поскидају звона са блага (стоке). За годину дана у ожалашћеној кући не пева се. Те се године не зову званице на славу. У неким крајевима жене после сахране десет дана наричу у кући и око куће и тако жале покојника.

Давнашњи распрострањен и укоренен обичај, да се у знак жалости за умрлим буса у груди, да се лице гробе, да се косе секу, данас је потпуно ишчезао. У Црној Гори, например, још 1855 кнез Данило је забранио људима и женама да у знак жалости секу перчине и кике. Треба истаћи да се код Срба још увек одржава обичај тужба и да се у жбалица, што је део мртвачког култа. Тужбалице су врло старе песме за које имамо најстарији писан спомен код Словена и то из Русије. Помнићу се у извештају Нестора Легогисца из 912 године који се односи на смрт кнеза Олега. Нестор и 945 саопштава да је кнегиња Олга тужила на гробу свога мужа, а кад је она умрла, за њом су тужили син, унуци и сви људи. Као најстарија српска тужбалица сма-

тужила син, унуци и сви људи. Као најстарија српска тужбалица сма-тра се тужбалица краља Милутина за мајком Јеленом. Тужбе обично жене, и то су: „нарицаљке“, „нарикаче“, „тужаљке“, „јаукалице“, „јаукалае“, „покајнице“, „бутариље“, „жалоснице“, „плакавице“, које наричу (туже, јачу, кукају, лелечу, вичу, запевају, набрајају, бугаре, плачу) за умрлим чим издахне, па кад га опреле мају, приликом доласка рођака, кад га изнесе из куће, кад га полагају у гроб, приликом одлажења на гроб и у кући дуже времена после сахране. У Црној Гори (а и другде) нариче се и над оделом и оружјем покојниковим. Приликом нарицања изнесе се добре особине покојникове, епизоде из његовог живота, жалост за њим итд. Обичај је, например у Црној Гори, да се жене које наричу поставе у круг у близини гроба. У току ноћи не нариче се „да демони не би били дозвани“!

Погреб (спровод, пратња) обавља се после 24 сата од смрти и праћа низом обичаја, којима се жели да се душа умрлога одagna или да јој се спречи повратак. Кад се мртвац износи, постављен је тако да су му ноге окренуте у правцу којим се спровод креће; за њим се протсипа вода и разбија суд у коме је она стајала; баца се жито; ковчег се трепу спуста на стеницама, итд. У неким крајевима мртваца изнесе кроз друга врата. Да се „душа не би у кући задржала“, врата и прозори отварају се, а клупе, столови и друго изврће. Кад мртваца изнесе из куће, у Боки Которској неко од мушких сродника на кућном прагу разбија чашу из које је раније мртвац пио, или се разбија прец на крову. Верује се да би неко још из куће умро, ако се не би сломило какав стаклени суд и бацио за мртвачем у часу када га изнесе из куће. На Прчању (Бока) чашу или прец разбијају о трпезу на којој је мртвац лежао и то одмах чим се изнесе, а кад га изнесе „мора да почине“ на прагу — што би требало да симболизира давнашњу сахрану у кући. Замењивање некадашњег обичаја да се мртваца сахрањују у

1) Интересантан је опис од поменутог Бузбека. „Видео је, каже, у цркви мртваца који је лежао са откривеним лицем, поред кога је стављено нешто хлеба, меса и суд са вином. Покојникова жена и кћи... Последњи дар мртваца, а ћерка је на глави имала капу са науновим перем... Последњи којим је жена даривала свога мужа кад се представио била је мала црвена кпапа (фес)“. Бузбек описује нарицање и запевале ожалашћених: оне жалосним гласом питају покојника: „Шта су му најкао учиниле да их оставља, шта су му скривиле; да ли га нису у нечему послужиле па их оставља самохране у бедн“, а то је садржина и многих данашњих тужбалица.

кући, било би, например, сахрањивање у воћњаку, или у близини куће, „на својој земљи“, што је, како пише В. Чајкановић, било правило код старих народа.

И код наших народа познати су обичаји којима се симболизира сахрањивање у кући, например: мртвацу су обрезавани нокти са руку и ногу, па се у праг бургитом правила рупа и у њу стављали одрезани нокти, а затим се рупа затварала. У околини Власенице у Босни овако је поступано јер се веровало да ће после међу укућанима иза мртвог остати велика слога и мир. У селу Рибнику, у околини Крушевца, године 1893 су неког Стевана Степановића пре одношења на гробље измерили првеним концем од прстију на ноzi до врха главе, па су тај конач закопали у кући — „на радост да им остала чељад и стока остану у здрављу“.

На гробљу се ковчег ставља поред раке, затим се спушта у њу, па сваки јод учесника баца по грумен земље на ковчег који затим затрпају.

Обичај је да се за сахрану спрема кољиво и да се изврши опело; изузимају се некрштена деца која се сахрањују без кољива и без опела. Мати не треба да гледа детињи гроб, јер се верује, ако тако не поступи, да ће јој ускоро умрети и друго. Ако умре момак или девојка, погреб је свечан и обавља се као свадба. Крст и барјак окићени венцима, једна се девојка обуче као „невеста“ и њу прате два „девера“. Од куће до гроба девојке певају а за њима иду свирачи који свирају. Један се венац баца у гроб умрлог, а други извесно време носи „невеста“. После погреб а даће, у Хомољу например, забележен је обичај, ако је умрла девојка, да мати износи дарове које је покојница спремила за венчање, па дарује „певце“ — девојке које су певале, барјактара и друге. Исто тако забележен је обичај у неким пределима Србије да се у овим случајевима пред поворком носи млада воћка окићена раз-нобојном вуницом, марамицама и др. коју саде чело главе покопане о собе.¹⁾

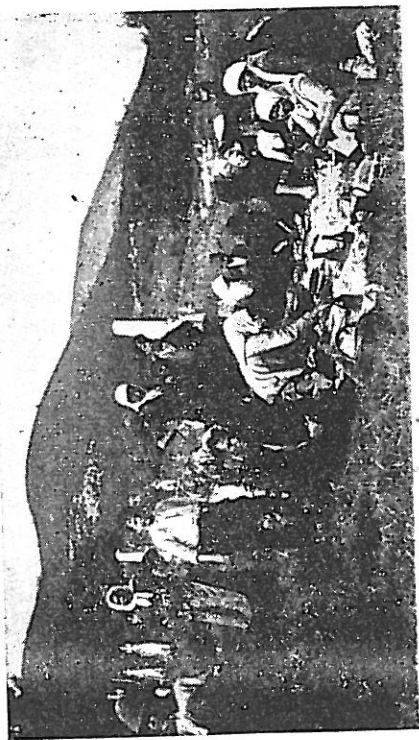
У Хомољу, кад умре момак или девојка, познат је обичај да се заједно са жилама ишчута шљива или која друга родна воћка, са њом се трипут обиђе око куће, донесе се пред врата и преда девојкама које ће ту воћку окитити. Воћку ките три или пет девојака, које за све време ћуте. На тако окићену домаћицу извеша чарапе, рукавице, марамице или кошуље, што ће припасти ономе који ће воћку носити. После покопа воћка се засади чело главе покојника „да му прави лад“. Верује се, ако се воћка прими, да је био праведан онај на чијем је гробу засађена. Први плод са ње мати умрлога закопавала је више његове главе. Верује се исто тако да мртви кад воћка сазри сваке суботе устаје у ноћи, беру плод и међу собом деле, због чега живи тај плод не беру.

Приликом повратка с гробља, пре него што уђу у кућу, учесници на погребу морају опрати руке или бацају жар преко главе, а врши што се она, као и остале просторије, кади и шкропи „светом“ водицом.

У многим пределима са српским становништвом верује се да душа умрлога лута по оним местима на којима се за живота он кретао; тек после 40 дана душа одлази на „онај свет“, па је због тога дужност

1) Овај се обичај може довести у везу са веровањем да се човечија душа после смрти склања у дрво или камен.

живих рођака да душу умрлога у нарочите дане поткрепе јелом и пићем и да упале светлост. То се чини приликом сахране и доцније, када се одлази на гроб и то у нарочито одређене дане. То су дане е, подушја, трпезе, софре, кармине, седмине и карбине (сл. 18). Подушја се код православних обично дају седам дана после смрти („седмична“, „седмица“, „прва субота“, „помана“ итд.); четрдесет дана после смрти („четрдесетница“, „четрдесет дана“, „равнање гроба“ итд.); после пола године („полугодишњица“) и „годишњица“ после годину дана. Код наших католика одржава се једно

Етнограф. музеј, Београд; снимак 1937.
Сл. 18. — Даћа о духовским задушницама (Соко Бања — Србија).

подушје и то на дан погребња, а после тога „задушнице“ (молитва) за покој душе и похађање гробова). Код православних су познати „празници мртвих“ (митровске задушнице уочи Митровдана), затим задушнице пред велики пост и пред Тројице (Духови). Грбовани се походе и других дана, например на побусани понедељак — први понедељак по Ускрсу (понедељак обнављања бусења). За задушнице се спремају „поскурице“ (врста малих култих хлебова) и „крст“ — „крсник“, велики хлеб у облику крста, као и разна јела, пиће, вода и по једна свећа за сваког умрлог члана породице. Познато је веровање да у „доњем свету“ влада вечита жеђ (што је опште схватање код семитских и индоевропских народа), па је због тога потребно ставља крчаг рати воду. Због тога се врло често у ковчег са мртвачем ставља крчаг с водом, или се гроб за 40 дана прелива водом, или се вода дели за душу на саборима и скуповима за годину дана од смрти. У Босни и Херцеговини код муслимана је познат обичај да на месту на коме је лежао мртвац гори свећа 40 дана, а код православних уместо свеће пали се кандило. За спас покојникове душе муслимани се „моле“ на дан погребња, седмог и четрдесетог дана после смрти, затим после пола године и године и том приликом деле милостињу сиротињама.

¹⁾ Општа заједничка молитва на гробљу се стално одржава у нарочито одређени дан преко лега. То је код православних молитва, код католика благовешћ, код муслимана дова (служба са поменом мртвих и гозба која је код свих готово иста).

Из неких крајева, например из Хомоља, има података о „отвореним“ и „затвореним“ задушницама. Прве падају у суботу пред Тројице, када се, како се верује „отварају грбови“, па се на позив мртвачи тобоже могу одазвати и са њима разговарати. У међувремену од отворених до затворених задушница (затворене падају у суботу пред Митровдан), верује се да мртваци излазе из гробова, да шетају, да одлазе чак и у своја села, али да се не могу видети, и тако све до Митровдана, када гробове „затвара“ св. Илија, који их је, како се верује, уочи Тројица отворио.

У Хомољу прве суботе по смрти, по подацима из 1913 г., породица је приређивала своје умрлог члану „суботну софру“ или „суботно подушје“. Том приликом мати је „за душу“ поред даће некоме даривала и одело умрлога, нарочито ако је то био момак или девојка. Обично се одело поклањало најбољем покојникову другу односно другарици. С. Милосављевић овако описује обичај: Онај, коме ће се поклон учинити, стане пред вратима са упаљеном свећом, окренут истоку или кућним вратима. Мати умрле особе, односно сестра ако мајке нема, са још једном женом на сред собе простру нову поњаву, из ковчега изваде одело, поређају га по прострој поњави и окаде. Затим поњаву са оделом мало подигну од земље, окрену се истоку и трипут поњаву са оделом завихају изговарајући: „да се види пред мојим (мојом)“ и понављају, затим се врше друге радње. Док оне ово раде, неко млађи из куће отрчи на реку или поток и у новом вргу (тестији) донесе воде. Тај врг, у коме вода дотле није захватана, мати узме, окрене се сунцу и са китиљом босиљка пољска прострете хаљине.¹⁾

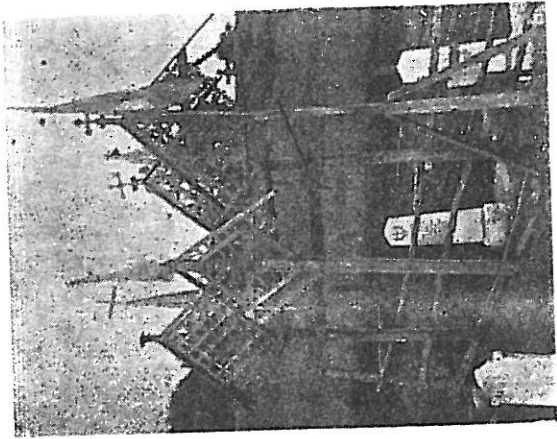
Интересантне су појаве — даће које наши Румуни приређују не само мртвима него и живима. Тихомир Ђорђевић је 1903 забележио да је неки Јанањко Првуловић из Валакоња, још за живота давао поману себи и својој жени Калини. Помана је приређивана на исти начин као и мртвима за покој душе. И у неким другим нашим крајевима, например у неким селима у Ресави (Србија), С. Мијатовић је 1925 констатовао да су помане које живи дају себи за живота и то три пута, одржаване у то време. У Ресави су помане, по Мијатовићевим подацима, у то време приређиване и тако, што је неко из куће умрлога воду са оближњег извора разносио по суседству за: „бог да прости“. Ту су воду суседи узимали уз одговор: „бог да прости“. Разношење ове воде, тзв. „скуле воде“ у току године обављано је 55—110 пута, што је зависило од година старости покојника коме се она носи.

Још године (1730) Сабор је у Војводини забранио откопавање мртваца што се врло често дешавало, а исто тако и даће које су се претварале у теревенке. Али и после 230 година, као што видимо, даће се и даље приређују, често са теревенкама, а исто тако доскора је вршено и откопавање мртваца. Тако, например у Македонији, одржавао се обичај прекопавања гробова и поновног сахрањивања. Обичај је познат под именом „раскоп“ (у Шварцарју), „откопавање“ (Дебар), „прекопавање“ (Малешево). Ово прекопавање вршено је после три или седам

¹⁾ Наводећи пример љуљања одела мртвих, А. Милошевић-Јанковица наглашава „да он убедљиво говори да ово љуљање има за циљ чишћење од духовних нечистоће. Добро је познато још од најранијих времена да је мртвац и све што је с њим у вези нечисто, и да живи пазе да не добу у додир са том нечистоћом. Према томе, Јанковица мисли, да обичај није аграрног него лудеративног — катартичног карактера.

година, када су вађене кости, вршени неки обреди над њима и оне поново сахрањиване.

У влашким селима у североисточној Србији, пише Т. Ђорђевић, „постојао је обичај да породица на дан четреснице од смрти умрлог члана откопава мртваца да га још једном види, па да га поново закопа”. Обичај је био забрањен, али је, каже Ђорђевић, ипак вршен ноћу. По Ђорђевићевом мишљењу ово би био остатак обичаја „двоструког сахрањивања” — обичаја познатог, на пример у селу Јабучковцу, под именом „састанак са покојником”. У овом селу био је обичај, да се после 40 дана и пола године мртваца ископа, умјери вином и уз плач поново сахрањује. И у Македонији је одржаван овај обичај познат под именима која су напред поменута. Вршен је после три или седам година, када су извађене кости стављане у платнену кесу или сандуче и одношене у цркву, где су остајале 40 дана. После тога су поново сахрањиване у породичну или општу сеоску или манастирску костурницу (коскарница, костарница). У Левчу и Темнићу (Србија), кад неко умре од туберкулозе, у сандук са њим стављана је и боца старог црног вина са отвореним грлићем, што се с њим закопавало. Стакленце с вином је остајало у гробу 40 дана, када се гроб откопавао, боца вадила па су тим вином запајана сва кућна

Етнографски музеј, Београд; снимак 1959.

Сл. 19. — Надгробни споменици (с. Тулчи).

ша обилази места на којима је он боравио, као и да се налази у непосредној близини живих и то само догле док се његово тело не распадне (а у доба спаљивања док се тело не спали) а то је, по народном веровању, време од годину дана после смрти. После тога душа, како се

верује, одлази даље у „опште царство мртвих”, па није више у нашем домаћају. И због тога кад прође годину дана од смрти, верује се да се душа не може више ухватити и везати за надгробни камен, због чега се и не поставља, нити се дају даће. После годину дана обично је покојник уписиван у „читуље” из којих се помињу имена свих умрелих на општим задушницама и о славама.¹⁾

Мишљења, веровања и радње који су код наших народа везани за смрт и погребне обичаје резултирају су тесне повезаности преанимистичких, анимистичких и хришћанских елемената. Према преанимистичким назорима тело је тек по свршеном распадању мртво и безопасно; пре тога оно је као „жива лешина” још увек опасно. На овим прастарим погледима, за које су знали још незнабожачки Пруси, Легонци и Литванци, оснивају се многи наши обичаји. Повратак мртваца спречава се везивањем руку и ногу, покривањем мрежом, просипањем воде, разијањем судова и бацањем каменчића, земље итд. Прерушавање је исто тако имало првобитни циљ да живи остану непознати мртвима. Анимистичке су радње отварање прозора кроз које душа може лакше да одлети; буђење чланова породице и домаћих животиња кад неко умре, и забрана освртања приликом спровода. Многи од ових паганских обичаја живе и данас, само обучени у хришћанске прописе, као што су бацање земље у гроб са жељом да она мртвومه буде лака, лустрација „светом” водичом и кађење тамјаном, затим крст који је остатак паганског надгробног камена, иконе и венци.

Стављање крста или иконе покојнику на груди, обичај који је познат и раширен код наших народа, В. Чајкановић објашњава да му је сврха, да се мртвацу даду сва она обележја и атрибуту, који припадају врховном националном богу. Заступајући ову тезу и истичући да је крсту у лаганизму преходио вероватно идол бога доњег света, Чајкановић наводи пример из Црне Горе, где се одржавао обичај да се на покојника, док је још лежао код куће, стављају вериге са огњишта које су фетиш, као што су фетиши секира, метла и др. У ову групу обичаја долази и паљење свећа, веровање да душу вади арханђел Михајло, који је носи на небо и, најзад, давање даћа (подушја) као и црквени обреди који се приликом смрти и доцније чине за душу мртвога.

Треба истаћи да се у нашој терминологији, која се односи на погребне обичаје, осећа антички утицај као и утицај грчке и римске цркве. Назив римског погребног обичаја „розарија” дошао је код Сло-

¹⁾ Био је познат и раније у неким нашим крајевима распрострањен обичај опасивања цркава. Тако, на пример, у селу Клупцима (Јадар), кад умре девојка улавача, из њених дарова, које је она спремила за венчање, узимао се комад платна и односио у манастир Троношу. Тим су платном опасивани манастирски зидови, обично о „великим годовима” — „пре душу” (за душу) умрлог. Тако опасано платно остајало је преко целог дана а увече се скидало и поклањало манастиру. И 1933 године овај је обичај одржан у ваљевској Подгорини. Мајке, чија су деца умирала, опасивале су пркву платном или „свицеом” — врло танком и више десетина метара дугачком свећом. И у Шапцу је на исти начин опасивана стара црква Петковића. Обичај је познат и у другим нашим крајевима, где су опасиване не само цркве и манастири, него и кућна места, на пример, Говедарен камен на Овчем Пољу и тд. О овом обичају писали су: П.Ж. Петровић, у Гласнику Етнографског музеја у Београду I, Тихомир Р. Ђорђевић, В. Никוליћ, Иконоја Поповић, Будимир Живанчевић и М. Влаховић у истом гласнику књ. VIII, Б. Русић у истом гласнику књ. IX, а М. Филиповић о опасивању Говедарена камена на Овчем Пољу у истом гласнику књ. XII.

вена преко Грка и данас живи у српском („Дружичало“, „ружичало“). Називи „парастос“, „трпеза“, „ланахија“, „кољиво“ постали су од грчких или новогрчких речи. У називима за погребне обичаје осећају се латинско-талијански утицаји („кармина“ од латинског „carmina“, „далматинско „картад“ је од талијанског „di carta“, „корота“ од талијанског „corotta“), као и од других језика, например турског („курбан“ — „жртва“, „табут“ — ковчег, „белег“ — надгробни камен), а словенска су имена: умреги, погреб, гробље, пратња, тужити, подушје итд.

ОБИЧАЈИ УЗ ПОСЛОВЕ

Као што су многобројни обичаји који праге човеков живот од рођења до смрти, исто се тако многим обичајима пропраћају разни послови којима се он у свакидашњем животу бави. Зидане куће, паљење и одржавање ватре, одржавање огњишта, разни послови у кући, у пољу, око стоке и многи други повезани су са обичајима и радњама што се у нашем народу преноси с колена на колена и живи до наших дана.

Пре него што се почне са зидањем куће, гледа се да ли је „срећно“ место које је за њу изабрано. А као такво, по народном веровању, сматра се оно на коме је увече остављена боца са црним вином или суд пун свежег шеничног брашна, па од тога није ништа дирнуто. Верује се да је срећно и оно место на коме се испод четири камена, постављена на четири угла, сутрадан нађу инсекти, итд. итд.

Свакој новој згради приноси се жртва. Обичај је да се као жртва („курбан“) на камену темелу закоље јагње или певац, чија се глава узима а месо поједе. Приношење жртве приликом зидања познато је и из наших народних песама, у којима се помиње узбивање људи и жена („Зидане Скадра на Бојани“). Хришћански облик ове жртве је освећење камена темелца и шкропљење освећеном водом, чиме се жели да се нова кућа и они који ће у њој становати ставе под заштиту божанства и себи осигурају здравље и срећу. У прошлости је овај обичај вршен да би зграда добила домаћег духа заштитника, или да се од нове куће отстране мађиске радње а срећа осигура.

Приликом подизања стемена спремају се дарови за мајсторе (кошуље, чарапе, мараме итд.), што наставља домаћин. Дарове доносе и суседи, па се све то са зеленим гранама стави на подигнуту кровну конструкцију и после свечаног обреда раздаје мајсторима.

У ресавском селу Дубљу (Србија) позивају се момци и девојке да нову кућу погуњавају здравом земљом; они ту земљу „убијају“ — заравњују играјући и певајући у току целог дана. То је у овим ресавским селима тзв. „тапканица“ — а одржава се „да би у кући увек било весело и у њој се увек певало“.

Обичај је да се у нову кућу уселјава најрадије у време кад је пун месец, јер се верује да ће она у том случају бити увек пуна. Избегава се пост. У ресавским селима, например, у нову кућу закорачи делом ногот онај за кога се мисли да је „баглија“. Старо посуђе и старе вериге не уносе се у нову кућу; прво се уноси со, цели хлебове и мед (Ресаве), а од домаћих животиња певац, да би својим певањем „одагнао демоне“. Прва ватра или нова ватра обично се палила грењем дрвета о дрво, или трудом помоћу кресива, и ту ватру махом ложе момак или девојка из суседства. Када домаћица из нове куће први

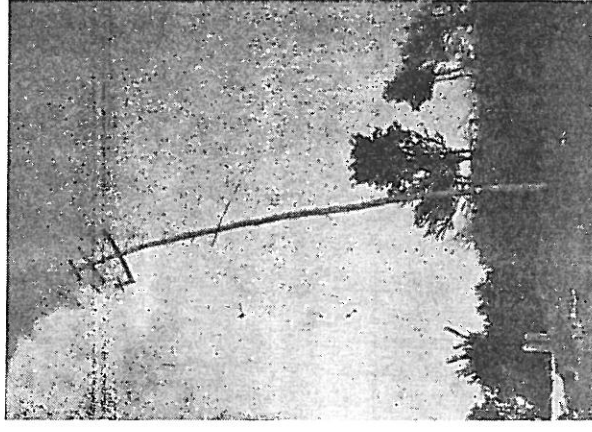
пут иде по воду, сусетке је поливају говорећи: „Колико капи толико среће у новом дому!“ У току прве године од уселјавања обичај је да домаћин у дворишту посади неку воћку.

Огњиште је до скоро било централно место у кући па зато је оно у породичном животу играло важну улогу и за њега су везивана многа знамења, прорицања и забране. Тако, например, обичај је био да се после пепелом оно место на огњишту са кога је подигнут суд. После сунчева заласка ватра са огњишта се није позајмљивала, нарочито уочи празника. Као елеменат који чисти, ватра у народној медицини игра велику улогу. Верује се да је одбранбено средство од великих штита, ако се на веригама направи чвор, или ако се о вериге обеси котао напуњен водом. Сматра се да вода у котлу има дејство као огледало, а верује се да огледало поседује одбранбену снагу, што је познато и из других обичаја код наших народа, например у свадбеним и погребним обичајима.

Приликом обеда врше се радње које су опште познате (прање руку, молитва), а уобичајено је да се при постављању најпре донесу со и хлеб. Седи прво домаћин, за њим по старешинству мушкарци, а напоследку жене и деца. У већим породицама жене и девојке нису седале, већ су често јеле „с ногу“. Обичај је да се за време обеда ништа не баца пијма са стола јер ће, по народном веровању, ако се тако ради, настати неслога у кући. Нека јела и воће извесних дана не једу се. После сунчева заласка не позајмљују се: сирће, сирпште и квасац. Пастири, пре него што почну јести, мало хлеба и сира остављају за птице. Има и обичаја у вези са обедавањем приликом већих празника, о чему ће доцније бити говора.

Приликом израде појединих хаљетака, одеће и домаћих радова уопште, женскије се придржавало многих поступака који су уобичајени и који се сматрају као правило. Знају се дани у које се сме почети известан посао, јер су они „срећни“, док има дана у које не ваља почињати никакав посао. Веровало се, например, да ће се осигурати од заразе и епидемије ако се употреби кошуља за коју је у току једне ноћи припремљена прећа и та прећа изаткана и сашивена. (Тако је поступао приликом једне заразе и кнез Милош).

Да би се обезбедила богата летина, а отстранили штетни утицаји, пољски се радови пропраћају многим обичајима. Тако, например, са

Етнографски музеј, Београд:
снимак 1932.

С.л. 20. „Крст од леда“ (Кореница
— Јадар — Србија).